

”בת” שבמקרא היא ”חבית” שבמשנה

מאת

א. בנדויד

מידת ה”בת” במקרא היא מידת־היסוד לחישובי הלח בכמויות הגדולות, אבל אין היא נוהגת בספרות התנאים; וכנגדה ה”חבית”, שהיא מידת־היסוד למשקים בלשון חכמים, אינה נזכרת במקרא. ונשאלת השאלה: מהו היחס בין שתי מידות אלו? סברה ראשונה נותנת, שאין כאן אלא שינוי לשון ואין ”בת” אלא ”חבית”. זיהוי זה, הנראה פשוט למדי, טעון הוכחה, והרי כמה ראיות:

1. הראיה מתרגום הפשיטתא: בת = חבית

”בת אחת” (יש’ ה, י) מתורגמת בפשיטתא ”חדא חביתא”, וראיה זו דיה לעצמה. אמנם בשאר כל המקומות אין הפשיטתא מתרגמת כך: במלכים א’ במלה הסתמית ”כילתא” (= מידה), וביחזקאל במלה היוונית ”מתריא, מתרין” (μετρητής), שהיא ממש כזיהויו של יוסף בן־מתתיהו (קדמוניות III, ח, ג; VIII, ב, ט). אבל חוסר־הקביעות שבפשיטתא הוא כחוסר־הקביעות שבתרגום השבעים (שאחריו היא כרוכה, בדרך־כלל), שגם הוא מתרגם ”בת” בשלושה אפנים (μετρητής, χοῦς, κοτύλη) — והן שלוש מידות שונות זו מזו! אין אפוא לסמוך על זיהויים סותרים אלה; אף לא כל ספרי התנ”ך תורגמו בידי אדם אחד. וכנגד כולם התרגום ”חביתא” שבישעיהו יחיד הוא בשמיותו, ועל־כן נראה נאמן עלינו.

2. ה”חבית” שימשה גם מידה

פעמים הרבה היה מושג ה”חבית” מיוחד למידה ולא לכלי, והכלי עצמו נקרא ”קנקן”: ”חבית זו אני מוכר לך חוץ מקנקנה” (מעשר שני ג, יג); ”במשלח לחברו חבית וקנקנה” (ירמ’, סוכה א, ה); ”לאחד שכיבד את חברו חבית של יין וקנקנה” (בר”ר יג); ואף יש הבחנה מפורשת בהלכה: ”הטוען את חברו כדי שמן והודה לו בקנקנים — אין זו ממין הטענה”

(כת' יג, ד = שבועות ו, ג), ופירש ר' יהודה בבבלי שם: "בטוענו מידה" ¹, כלומר, מידה לחוד וכלים לחוד. ובכן, האומר כך וכך "חביות" (או "כדים") שמן או יין, הרי זה נתכוון למידה מסוימת, ממש כאומר כך וכך "בתים" במקרא.

וכאן ראוי להזכיר, שהבחנה זו בין שם-המידה ובין שם-הכלי מעוררת קשיים גם בלשונות אחרות, וגם בעברית של ימינו העלה אותה ד"ר ח. רוזן: "פח נפט" כנגד "פח בשביל נפט", וגם בסיפורו: "אדוני, התערבנו על בקבוק-שמפניה ולא על בקבוק של שמפניה" (עברית טובה, 161—164), כלומר, "אין זה ממין הטענה", כדברי משנתנו הנ"ל. אלא שבלשון חכמים הבחינו את הכלי לא בהוספת התיבה "של", אלא במונח מיוחד "קנקן", ובמקרים כאלה הופנתה מלת "חבית" למשמעות של מידה.

3. כמה סאים בחבית?

מעתה, אם "חבית" מידה היא — יש לשאול: כמה היה בית-קיבולה, שלה ושל ה"בת"? מידת ה"בת" בלח היתה כמידת האיפה ביבש (יח' מה, יא), כלומר, שלוש סאים (מנח' ז, א). לא כן בחביות, שכמה מינים היו בהן: היו "חביות לודיות", שבית-קיבולן מקביל לסאה אחת, והיו גדולות מאלו, והן "חביות לחמיות", המקבילות לסאתיים (כלים ב, ב) ²; אך על חבית של 3 סאים — כלומר, שתהא "חבית" כ"בת" — זאת לא שמענו בפירושו.

אבל אין מכאן ראיה לסתור, שכן אפשר שהיו עוד מיני חביות, כשם שהיו כמה מיני "סאים": סאה מדברית, שהיא כ־144 ביצים, סאה ירושלמית — כ־173 ביצים (5" סאין ירושלמיות שהן 6 מדבריות, מנ' ז, א), סאה של ציפורית — כ־207 ביצים (עירובין פג), ועוד סאה גדולה מזו צפונה משם בסוריה ("סאתא" — σάτον) ³. כיוצא בזה היו כל מיני "אמות": היתה אמה קטנה של 5 טפחים (= 20 אגודלים), והיתה "אמה-וטופח" (= 24 אגודלים), כלומר, אמות במידה הראשונה (דבה"ב ג, ג), היא האמה "של משה", "של קודש", "הבינונית" (כלים יז, ט), והיו אמות גדולות, כלומר, בתוספת אצבע או מחצה (ר' באנציקלופדיה התלמודית: "אמה"); כמו־כן מיני "כיכרות" ומיני

1. שאר דוגמות — ראה פירושו של פרופ' ה. אלבק למשנה, נזיקין 472 ג, זרעים 401 יג.

2. י. בראנד, כלי החרס בספרות התלמוד, עמ' קכ—קכא, הערות 137—138.

3. Segré, JBL, 64 (1945), p. 359.

"שקלים", שנשתנו שיעוריהם במרוצת הדורות. מכאן, שאפשר לחבית של סאתים גדולות, שהן שקולות כ־3 סאים קטנות. על־כן מותר להניח, שאחד מסוגי החביות היה גם "חבית" סתם, כלומר, החבית הידועה של 3 סאים כמידת ה"בת", והפשיטתא, שתרגמה "בת" = "חביתא", מן הסתם היה לה על מה שתסמוך.

4. מידת הבת המקראית בליטרים

מידת ה"בת", כאמור, 3 סאים. אבל כמה היתה בליטרים? על כך עדיין לא נתנה הארכיאולוגיה תשובה מכרעת. החרסים המועטים מימי בית ראשון שעליהם הכתובת "בת למלך"⁴ אינם אלא שברי־שברים של כלים, כגון: בדל־אזון או שפת־חבית עם מקצת אוגנה בלי דפנותיה, ואי־אפשר לשחזר מהן את צורת הקנקן כולה, כדי לשער את בית־קיבולו בדיוק. משום־כך רבו ההצעות השונות זו מזו בתכלית: למן 46.6 ליטרים, לדעת טרינקה, ועד 22 ליטרים, לפי אומדנו של אולברייט⁵. וכשם שלא נמצאה בחפירות עד היום "בת" שלמה, כן לא נמצאה מידה של סאה, היא שליש־הבת, או בקיצור: שבי־ת־קיבולה כ־36 ליטרים, ונמצא כתוב עליה בשחור (לא בחריטה!): ס[אים] 2, לג 5. בהתאם לכך קובע מיליק, שאילו היו בחבית זו 3 סאים שלמות, כלומר בת, היתה זו בת של 46 ליטרים, שהוא האומדן המאכסימאלי. אבל אין ודאות, שהמספר הכתוב על החבית בא לציין את מידתה, או שמא רק את הכמות המסוימת, שהיתה בתוכה באותה שעה.

גם מקורות ספרותנו אין בהם כדי להוציאנו מן הספקות. יס־הנחושת של שלמה הכיל, כידוע, 2000 בת, לפי מל"א ז, כו; אבל לפי דבה"ב ד, ה, החזיק 3000 בת. התלמוד (עירובין יד) ניסה לתרץ סתירה זו על־ידי ההנחה, שהתוספת של 50% הריהי "לגודש", כנהוג במידת היבש בימי המשנה: "ארבעים סאה בלח שהן כוריים (= 60 סאה) ביבש" (כלים טו, א = אהלות ח, א = ג; ספרא שמיני פרשה ו). תירוץ אחר הועלה בזמננו על־ידי ואילי⁷, שלדעתו מדובר בחצי־כדור (2000), על־פי $\frac{2}{3}\pi r^3$, וכאן בגליל (πr^3), על־

4. Avigad, *IEJ*, III (1953), p. 121.

5. Albright, *AASOR*, XXI–XXII (1943), p. 58, n. 7.

6. Milik, *Biblica*, 40 (1959), pp. 985–991.

7. Wylie, *Biblical Archaeologist*, XII, 4 (1949), pp. 86–90.

כן 3000. אבל לעומת כל אלה טוען סקוט⁸ טענה חמורה כנגד עצם המספר 2000, שגם הוא אינו מתיישב עם חשבון האמות של ים־הנחושת, שהיו בו 10 אמות משפתו עד שפתו ו־5 באמה קומתו. סקוט מוכיח, שאפילו באמה גדולה ביותר של $52\frac{1}{2}$ ס"מ (היא "אמת־המלך" המצרית, של 7 טפחים) עדיין אי־אפשר להגיע עד כדי 2000 "בתים" קטנות ביותר (של 22 ליטרים), אלא לכל המרובה ל־1628 בתים. לפיכך סבור הוא, שהמספר 2000 — וכל שכן 3000 — אינו תוצאה של מדידה למעשה, אלא פרי של חשבון, והחשבון מוטעה.

אבל, לאמיתו של הדבר, אין ממש בטענתו של סקוט, שכן קדמונינו לא חישובו את ים־הנחושת לפי חצי־כדור, אלא לפי גליל (כפי שנראה מיד); וגם לא לפי $\pi = 3\frac{1}{7}$, כשיטת היוונים והמצרים, אלא כשיטת הבבלים לפי $\pi = 3$ (מל"א ז, כג). וכן הוא בתלמוד: "כמה מרובע יתר על העיגול? רביע" (עירובין יד), כלומר, אילו היה ים־הנחושת "מרובע", היה בית־קיבולו 500 אמות (10 על 10 רום 5); הואיל ועגול הוא, צא מהן "רביע", כאמור, ונמצא בית־קיבולו 375 אמות. חשבון "בבלי" זה שבתלמוד היה ללא ספק גם חישובו של סופר המקרא ($\pi = 3$). ועתה נתרגם את חשבונם לסנטימטרים וליטרים: אם נניח, שגם האמה היתה בבלי (ארכה היה $\frac{1}{2}$ מטר, בממוצע, בגבולות של 49.4—50.4 ס"מ, ולנוחותנו נקבל 49.7 ס"מ), נמצא, שנפח 375 האמות של ים־הנחושת מסתכם ב־46.036 ליטרים, או בלשונם "אלפים בת". מכאן, שבת אחת היתה 23.01 ליטרים, דבר ההולם בדיוק גמור את אומדנו של בארזא (22.99 ליטרים). בארזא הגיע גם הוא למספר זה ובדרך אחרת, בלכתו אחר אומדנו של אולברייט (22 ליטרים), אלא שתיקן בליטר אחד על־ידי ממוצע מכמה שברי "בתים" ששחזר. הגענו אפוא משני כיוונים לתוצאה אחת: ממקורות ספרותיים, מכאן, ומשחזור חרסים, מכאן; גם אם נגדיל את האמה ב־2—3 מילימטרים, לא תגדל ה"בת" בחשבון אלא בכמחצית הליטר והזיהות שרירה וקיימת. אף־על־פי־כן עדיין נשתייר ספק אחד: האמנם היתה אמה בבלי? זו של $\frac{1}{2}$ מטר במציאותו הקרובה של מחבר ספר מלכים, עד שראה לבסס עליה את חישוביו?

8. Scott, JBL, 77 (1958), p. 210.

5. מידת החבית התלמודית בליטרים

וכשם שאין ללמוד מן המקרא על הזיקה שבין מידות ה"בתים" לבין מידת האמה בוודאות מוחלטת, כך אי־אפשר לברר מן התלמוד את מידת הסאה על־פי האמה התלמודית. כידוע, יש גם מתקופת התנאים חשבון של תלות ברורה בין השתיים: "ורחץ במים את כל בשרו" (ויק' טו, טז) — מים שכל בשרו עולה בהם, וכמה הם? אמה על אמה על רום שלוש; נמצאת אומר שיעור המקוה ארבעים סאה" (ספרא מצורע, זבים ג, ו). ר' חייא אף קשר חשבון זה של המקוה בחשבון של ים־הנחושת: "ים שעשה שלמה היה מחזיק 150 מקוה־טהרה" (פס' קט = עיר' יד), כלומר, 2000 בת = 6000 סאה = 40×150 מקוואות; והתלמוד מפלפל שם בחישוב האמות המעוקבות של ים־הנחושת (מתוך הנחה, שהיה גליל, כאמור), כדי ליישב את חשבון המקוואות של ר' חייא. אבל אין כל זה מסייענו לקבוע מידה אבסולוטית, שכן עדיין נשאר אחד משני נעלמים נעוץ ביסוד החשבון: שיעור האמה או שיעור הסאה, ואין אנו יודעים לאיזו אמה נתכוונו ולא לאיזו סאה נתכוונו.

אנג'לו סגריי⁹ מניח, שכוונתם לאמה הגדולה, המצרית־הלניסטית של $52\frac{1}{2}$ ס"מ, והסאה היוצאת מן החשבון היא של 10.91 ליטרים, והיא, לדעתו, הסאה הגדולה של ציפורית, ולא הבינונית הירושלמית של 8.73 ליטרים, וכל־שכן לא הקטנה, המדברית־המקראית של 7.28 ליטרים (= $\frac{1}{3}$ הבת של 22 ליטרים, לפי חשבוננו של אולברייט).

אם נכונים זיהויי אלה של סגריי, נוכל להוסיף ולשער, שאף החבית הלחמית הנ"ל [3 §], המקבילה לסאתיים (כלים ב, ב), היא מן הסתם של סאתיים ציפוריות ($10.91 + 10.91 = 21.82$ ליטרים), ונמצאת החבית הלחמית יורשתה של הבת המקראית.

אך אין כל זה אלא השערה. כאמור, אין בידנו לקבוע במוחלט לא את שיעור האמה ולא את שיעור הסאה, ועל־כן לא נוכל לנחש מידה סופית לא לבת שבמקרא ולא לחבית שבתלמוד, כל עוד לא נתגלו תגליות חדשות, העשויות להעמידנו על החשבון לדיוקו.

הערה: זוהי רק דוגמה אחת ממאות ההקבלות שבין מושגי המקרא לבין המושגים שבלשון־הכמים, שבהן נתקל המחבר במילונו המשווה מקרא־משנה, שיובא בקרוב לדפוס; אך הואיל ובמילון כזה אין מקום אלא למשוויה קצרה ("בת = חבית"), בלי נימוקים וראיות — הוצע הויהי כאן לעיונם של הארכיאולוגים.

9. Segré, *op. cit.*, p. 364, n. 18; p. 361.